UPLATNĚNÍ ABSOLVENTŮ STŘEDNÍCH ŠKOL

PŘECHOD ABSOLVENTŮ DO ŠKOL TERCIÁRNÍ ÚROVNĚ NEBO DO PRAXE A JEJICH UPLATNĚNÍ (VÝSLEDKY ŠETŘENÍ)

JITKA GOBYOVÁ

Průzkum Přechod absolventů středních škol do praxe a jejich uplatnění je zaměřen na získání empirických dat o jednom ze dvou klíčových bodů procesu profesní orientace - přechodu ze střední školy do praxe nebo do škol poskytujících vyšší stupeň vzdělání. Navazuje úzce na průzkum profesní orientace, který se týká přechodu ze základní školy na druhý stupeň středního vzdělávání a který byl také realizován ve VÚOŠ. Oba průzkumy jsou pojaty procesuálně v kontextu celoživotního vzdělávání a jsou zaměřeny na jednotlivce, na jeho průchod vzdělávacím systémem.

Cíle průzkumu

Cílem průzkumu nebylo získat převratné a zcela nové poznatky, ale spíše potvrdit již existující informace o dané problematice. Vedle získání informací o otázkách spojených s přechodem absolventů SOŠ do praxe měl průzkum dát také odpověď na otázku, zda s omezenými materiálními a personálními prostředky lze průzkum realizovat a zda lze tímto způsobem shromáždit dostatečně velký soubor respondentů, aby bylo možno získané výsledky analyzovat a eventuálně zobecňovat. Průzkum byl realizován ve dvou etapách.

Cílem 1. etapy průzkumu mezi žáky posledních ročníků středních škol bylo zachytit eventuální změny v jejich vztahu ke zvolenému oboru studia, ke kterým došlo v jeho průběhu, hodnocení úrovně studia, plány studentů týkající se jejich další životní dráhy (studijní aspirace, očekávání ve vztahu k budoucí profesi a představy o možnostech uplatnění na trhu práce).

Cílem 2. etapy průzkumu bylo ověřit, prohloubit a specifikovat dosud získané informace o absolventech odborného vzdělávání, o jejich další životní dráze, uspokojení jejich studijních aspirací a zejména jejich uplatnění na trhu práce, kde se zjišťování týkalo způsobů hledání zaměstnání, obtíží při tomto hledání a jejich důvodů a míry shody vystudovaného oboru s obsahem vykonávané profese.

Použité metody a charakteristiky průzkumu

Při získávání údajů o vzdělávacím systému zaměřeným na empirická data o jednotlivci bylo třeba použít adekvátně komponovaného vzorku a adekvátních zjišťovacích metod. Z hlediska výběru vzorku šlo o cílenou sondu, přičemž potřeba shromáždit dostatečný počet respondentů ovlivnila do určité míry výběr oborů.

Výběr vzorku

Vzorek byl vybrán tak, aby obsáhl zastoupení oborů s širokým profilem i oborů připravujících pro konkrétní povolání. Dalším významným vymezením tohoto vzorku byla jeho zaměřenost na regiony s krajními hodnotami míry nezaměstnanosti dle evidence úřadů práce.

Použité metody

a) skupinový řízený rozhovor
b) dotazník
c) prospěch žáka (český jazyk, matematika, průměrný prospěch)

Na základě stanovených kritérií byly vybrány následující obory:
- obchodní akademie (dále budou uváděny pod zkratkou OA)
- hotelnictví a turismus (dále budou uváděny pod zkratkou HŠ)

Lokality byly vybrány na základě údajů MPSV o míře nezaměstnanosti ke 30. 11. 1998. S ohledem na existenci škol, v nichž se vyučují vytypované obory, byly vybrány 4 okresy s vysokou mírou nezaměstnanosti (Most, Teplice, Ostrava, Karviná) a 4 okresy s nízkou mírou nezaměstnanosti (Pelhřimov, České Budějovice, Plzeň, Zlín).

Pro 1. etapu průzkumu byla jako nejvýhodnější zvolena metoda skupinového řízeného rozhovoru, nebo spíše vyplňování dotazníku za přítomnosti tazatele, který měl za úkol zodpovědět případné otázky týkající se jednak obsahu jednotlivých otázek a způsobu vyplňování dotazníku, jednak smyslu a zaměření celého průzkumu.

Dotazník má 3 obsahové okruhy:
a) okolnosti volby studovaného oboru
b) hodnocení studia na střední škole
c) další životní dráha - studium
- zapojení se do pracovního procesu

Dotazník obsahuje 20 otázek, v některých případech však otázka vyžaduje dvojí odpověď a navíc je tvořena několika proměnnými, takže celkový počet proměnných je cca 90. U některých otázek je požadováno hodnocení a zde bylo využito techniky pětibodové měřící škály jako při hodnocení školního prospěchu, která dává možnost kvalitativní analýzy.

Ve 2. etapě průzkumu byla použita metoda dotazníku, který byl sestaven v návaznosti na dotazník pro žáky závěrečných ročníků SOŠ. V dotazníku byly obsaženy otázky týkající se další životní dráhy respondentů (studium, zaměstnání, nezaměstnanost), dále byly zjišťovány způsoby hledání zaměstnání, důvody nezaměstnanosti, shoda obsahového zaměření zaměstnání s obsahem vystudovaného oboru a také hodnocení jednotlivých složek studia z hlediska současného zaměstnání absolventů. Dotazník obsahuje 14 otázek s celkovým počtem 80 proměnných.

Organizační zajištění průzkumu

1. etapa šetření byla realizována v průběhu měsíce března 1999 a uskutečnila se v 15 školách, v obchodních akademiích vždy ve 2 třídách, v některých hotelových školách pouze v 1 třídě, protože více tříd tyto školy v závěrečném ročníku neměly. Na 1 škole bylo šetření provedeno ve 4 třídách, neboť škola poskytuje vzdělání v obou sledovaných oborech.

2. etapa průzkumu proběhla ke konci roku 1999. Na základě dohody s řediteli škol byly dotazníky předávány respondentům dvěma způsoby. Větší část absolventů (v 9 školách) dostala dotazníky ve školách při maturitní zkoušce již v měsících květnu a červnu, absolventům 6 škol byly dotazníky zasílány až v říjnu přímo z VÚOŠ s průvodním dopisem ředitelů škol. V obou případech absolventi měli vrátit dotazníky do 15. října 1999 do VÚOŠ.

Způsob distribuce se velmi významně odrazil v návratnosti dotazníků. Ukázalo se, že rozdávat dotazníky prostřednictvím škol v období maturitních zkoušek je málo efektivní. Návratnost dotazníků v této skupině respondentů byla pouze 20,1%, zatímco návratnost dotazníků rozesílaných absolventům v říjnu byla 55,8%. Velká časová prodleva mezi rozdáním dotazníků a termínem, kdy je požadována odpověď, byla významným faktorem ovlivňující návratnost.

V zájmu zvýšení návratnosti byl proto těm respondentům, kteří obdrželi dotazníky ve školách již v květnu nebo v červnu a dotazníky nevrátili, začátkem listopadu rozeslán stejný dotazník s požadavkem na jeho vrácení do 15. 12. 1999. V této skupině bylo rozesláno 394 dotazníků, z nichž se vrátilo 37,5%.

Zpracování výsledků bylo provedeno v programu Epi info, který byl původně vytvořen pro zpracování epidemiologických studií, ale je použitelný i v oblasti společenských věd. Tento systém umožňuje napsání formuláře dotazníku, zápis dat do dotazníku a vytvoření databáze, analýzu dat (frekvenční a kontingenční tabulky doplněné příslušnými statistikami), provádění automatické kontroly a řízení vstupu dat, výběr záznamů, vytváření nových proměnných a překódování dat.

Získané údaje o šetřeném souboru byly zpracovány do frekvenčních a kontingenčních tabulek. Vztahy mezi znaky byly analyzovány na základě χ^2.

Vzorek respondentů

V první etapě průzkumu soubor tvořili 723 respondenti, kteří studovali v závěrečném ročníku (většinou 5. ročníku experimentálního studia) oboru OA a oboru HŠ na středních odborných školách (obchodních akademiích, hotelových školách popř. integrovaných středních školách).

V souboru bylo zastoupeno 239 mužů a 484 žen, muži tedy tvořili pouze 1/3 souboru. Větší podíl žen je dán výběrem oborů, kde převaha žen je, vzhledem k charakteru prací, pro něž jsou jejich absolventi připravováni, tradiční. V obou sledovaných oborech byl poměr mužů a žen obdobný jako v základním souboru a totéž platí i pro lokality s různou mírou nezaměstnanosti.

Podíl žáků studujících obor OA byl vyšší a tvořil téměř 60%, podíl žáků studujících obor HŠ nepatrně přesáhl 40%. To vyplývá ze skutečnosti, že hotelové školy, které jsou často nestátní, mají zpravidla počty žáků ve třídách nižší, nebo zde byla v posledním ročníku pouze 1 třída. Stejný poměr studujících obory OA a HŠ byl i v obou lokalitách s různou mírou nezaměstnanosti.

Počet žáků v jednotlivých školách, kteří se účastnili 1. etapy šetření, se pohyboval převážně v rozmezí od 46 do 56, ve dvou

školách, kde byla pro sledování k dispozici pouze jedna třída, bylo žáků pouze 24 a 25 (HŠ Most, HŠ Ostrava), naproti tomu v HŠOPA v Havířově, ve které byly zastoupeny oba obory a vždy 2 třídy, byl počet žáků 98. Tato skutečnost také způsobila rozdíl v počtech sledovaných žáků v jednotlivých městech (od 74 respondentů ve Zlíně po 109 respondentů v Plzni a Teplicích), ten se však neprojevil v zastoupení žáků v lokalitách podle krajní míry nezaměstnanosti (49% nízká nezaměstnanost, 51% vysoká nezaměstnanost).

Celkem bylo ve 2. etapě distribuováno absolventům 719 dotazníků (1 student neuvedl adresu, 3 dotazníky se vrátily jako nedoručitelné), z nich odpovědělo 377 respondentů. Návratnost představuje 52,1% a bylo by možno ji považovat za velmi uspokojivou, kdyby neexistovaly rozdíly v návratnosti jak podle základních identifikačních znaků - pohlaví, oboru studia a míry nezaměstnanosti, tak z hlediska okresů a jednotlivých škol.

Z hlediska pohlaví častěji odpovídaly ženy, odpovědělo 56,2% žen, ale jen 45,1% mužů. Velmi výrazný je rozdíl z hlediska oboru studia, kdy mnohem častěji odpovídali absolventi oboru OA, odpovědělo jich 63,5%, zatímco absolventů oboru HŠ odpovědělo pouze 35,9%. Co se týká okresů s různou mírou nezaměstnanosti, ve větší míře odpovídali absolventi z okresů s nižší mírou nezaměstnanosti (59,6%) než absolventi z okresů s vysokou mírou nezaměstnanosti (44,7%).

Výsledky šetření z 1. etapy průzkumu je možno vztáhnout na zkoumané obory obecně. Totéž však nelze tvrdit o výsledcích 2. etapy šetření, neboť různá míra návratnosti změnila strukturu souboru, a to z hlediska všech základních identifikačních znaků - pohlaví, oborů, lokalit s různou mírou nezaměstnanosti. Musíme tedy konstatovat, že získané výsledky platí pouze pro daný soubor.

Nejdůležitější získané poznatky

1) Nejčastěji uváděnou alternativou další životní dráhy (2/3 respondentů) bylo studium na vysoké škole. O zapojení do pracovního procesu uvažovalo 44% respondentů, to znamená, že 10% by chtělo současně studovat i pracovat.
   Pro zájemce o další studium byly mnohem přitažlivější VŠ než VOŠ. V otázce zájmu o další studium byly zjištěné rozdíly mezi obory nejmarkantnější. Pokračovat ve studiu chtělo téměř 4/5 studentů oboru OA, ale pouze 45% studentů oboru HŠ. Mezi pohlavími nebyl v zájmu o studium shledán významný rozdíl.

Ze souboru absolventů pokračuje ve studiu 58% respondentů, z nich 3/5 na VŠ a po 1/5 na VOŠ a JŠ, které v plánech studentů nefigurovaly. Z absolventů OA pokračuje ve studiu 66% respondentů, z nich nejvíce na VŠ (68%), z absolventů HŠ 38% respondentů, z nich nejvíce na JŠ (51%). Z mužů pokračuje ve studiu 65% respondentů, mezi ženami činí podíl dále studujících 56%.

2) Zájem o další studium na terciární úrovni v návaznosti na obor studia na SOŠ byl zaznamenán u poloviny respondentů. Mezi studenty oboru OA to bylo 56%, mezi studenty oboru HŠ však pouze 21%. Z těch, kteří pokračují ve studiu, se také polovina zapsala na obor obsahově návazný na obor studia na SOŠ a dalších 21% zvolilo jako náhradní alternativu PMS na jazykové škole. U těch, kteří pokračují ve studiu na VŠ je oborová návaznost vyhraněnější, neboť obory ekonomicky zaměřené studuje 70% absolentů.

3) Nabídku pracovních míst v oboru hodnotil jako dostatečnou pouze každý osmý studující a získání zaměstnání bez jakýchkoli obtíží předpokládal dokonce jen každý dvacátý pátý student. Nabídku pracovních míst hůře hodnotili studenti oboru OA než studenti HŠ a stejně tak ve větší míře očekávali obtíže při hledání zaměstnání. Také ženy hodnotily nabídku pracovních míst o něco hůře než muži, avšak rozdíl mezi pohlavími nebyl tak výrazný jako rozdíl mezi obory.

Ze 183 absolventů, kteří hledali zaměstnání, práci nalezlo 103 absolventů, tj. 27% respondentů, z nich však pouze 67 respondentů uzavřelo trvalý pracovní poměr. Z absolventů oboru HŠ nalezlo práci 47%, z absolventů oboru OA pouze 20%. Pohlavím nebyl podíl zaměstnaných absolventů ovlivněn.

80 respondentů, tj. 21% práci nenalezlo. Nezaměstnanost nebyla ovlivněna ani studovaným oborem ani pohlavím.

S obtížemi se setkalo kromě 80 respondentů, kteří zaměstnání nenalezli, dalších 21 absolventů. Značné nebo velké obtíže při hledání zaměstnání mělo tedy 55% ze souboru hledajících práci, přičemž 44% práci nenalezlo. Hlavními i nejčastějšími důvody nezaměstnanosti byly nedostatek míst vůbec i v oboru a také nezájem zaměstnat absolventy bez praxe. Nebyly zjištěny významné rozdíly v důvodech nezaměstnanosti mezi obory, významnou roli však hrálo pohlaví. Ženy (34%) oproti mužům (4%) mnohem častěji uváděly jako důvod nenalezení zaměstnání

nezájem o absolventy a také o něco častěji (33%, 26%) nedostatek míst vůbec. Pro muže byl nejčastějším hlavním důvodem nezaměstnanosti nástup vojenské služby (34%).

4) Zaměření budoucího zaměstnání v souladu s vystudovaným oborem nebo v oboru příbuzném by uvítala většina respondentů (4/5). Studenti oboru OA častěji uváděli zájem hledat zaměstnání v souladu s vystudovaným oborem, studenti oboru HŠ naproti tomu budou také často hledat pracovní místo v oboru příbuzném. Rozdíly mezi pohlavími se
v představách o zaměření budoucího zaměstnání neprojevily.
Zaměstnání zcela nebo z větší části shodné s vystudovaným oborem vykonává 70% pracujících absolventů, zbývajících 30% pracuje zcela nebo z větší části mimo obor. Absolventi HŠ označili svoje zaměstnání častěji jako zcela shodné, absolventi OA naproti tomu častěji jako z větší části shodné. Svoje zaměstnání za shodné s vystudovaným oborem považují častěji ženy než muži.
Nejčastějším důvodem eventuální neshody zaměření vystudovaného oboru a obsahu vykonávané práce byl zejména nezájem o práci absolventů a dále nedostatek míst v oboru. Pro absolventi oboru OA byl nejčastějším důvodem neshody nedostatek míst v oboru, pro absolventy oboru HŠ to byl nezájem o absolventy. Muži označovali nejčastěji jako důvod neshody nedostatek míst v oboru, ženy nezájem o absolventy.

5) Téměř 1/3 respondentů neměla na konci základní školy vyhraněné studijní zájmy a nevěděla de facto, jaký obor na střední škole by chtěla studovat. Více respondentů s nevyhraněnými zájmy bylo mezi studenty oboru OA (34%) než mezi studenty oboru HŠ (24%) a také ženy (33%) častěji než muži (24%) neměly vyhraněné zájmy.

6) Při volbě oboru studia na střední škole hrála nejdůležitější roli situace na trhu práce. Předpoklad snadného uplatnění na pracovním trhu byl pro většinu respondentů (3/4) jedním z důvodů volby oboru studia a pro významnou část z nich (1/3) to byl důvod hlavní. Situaci na trhu práce při volbě oboru zohledňovali častěji studenti oboru OA (39%) než studenti oboru HŠ (28%), kteří při volbě oboru ve větší míře vycházeli z vlastních zájmů (44% a 24%). Také pohlaví ovlivnilo hlavní důvody volby oboru studia. Pro muže to byl nejčastěji zájem o obsah studia (muži 40%, ženy 29%), ženy braly nejčastěji v úvahu uplatnění na trhu práce (ženy 40%, muži 24%).

7) Hodnocení jednotlivých složek studia pod vlivem pracovního procesu bylo většinou příznivější než v době studia a pokud bylo horší, rozdíl byl velmi nepatrný. V době studia i mezi absolventy byla nejlépe hodnocena oblast odborně teoretická, nejhůře výpočetní technika a oblast organizačních a řídících dovedností. Oblast ekonomiky a managementu, kterou studující hodnotili jako druhou nejlepší, se v hodnocení absolventů propadla do středu pomyslného žebříčku, naopak hodnocení oblasti komunikačních dovedností bylo u absolventů mnohem příznivější.

Značné rozdíly se projevily v hodnocení některých složek studia mezi obory, nejmarkantnější z nich je rozdíl v hodnocení oblasti výpočetní techniky, kde hodnocení studentů HŠ je o 1 stupeň horší než studentů OA, u absolventů dokonce o více než 1,5 stupně horší. Oblast výpočetní techniky se v hodnocení absolventů OA dostala dokonce na první místo. Pohlaví nehrálo v hodnocení jednotlivých složek studia žádnou roli.

Ve vybraných okresech byl s využitím publikace „Kam na školu, kam do učení?" proveden výběr škol, ve kterých probíhá studium vytypovaných oborů. Výběr škol byl proveden s ohledem na to, zda na nich existují studijní běhy zvolených oborů a zda má škola třídy v závěrečném i 1. ročníku (návaznost na průzkum Profesní orientace uskutečňovaný v 1. ročnících - PhDr. Popelková). Dalším kritériem výběru byla ochota vedení školy ke spolupráci.

Závěr

Cílem průzkumu nebylo získat převratné a zcela nové poznatky, ale spíše potvrdit již existující informace o dané problematice.

Vedle získání informací o otázkách spojených s přechodem absolventů SOŠ do praxe měl průzkum dát také odpověď na otázku, zda s omezenými materiálními a personálními prostředky lze průzkum realizovat a zda lze tímto způsobem shromáždit dostatečně velký soubor respondentů, aby bylo možno získané výsledky analyzovat a eventuálně zobecňovat. V minulých letech byl totiž uskutečněn průzkum, kdy byly oslovovány firmy a tam hledáni absolventi, avšak tímto způsobem nebylo možno získat početnější a homogennější skupiny absolventů.

Způsob, kterým byl proveden tento průzkum (2 etapy) přinesl sice návratnost dotazníků, která může být považována za velmi uspokojivou (více ne 50%), avšak v rámci základních identifikačních

znaků se návratnost lišila. Velkou důležitost má pro nás zejména velmi odlišná návratnosti mezi oběma obory. Co způsobilo, že návratnost mezi obory byla natolik různá, lze jen odhadovat. Mohl to být odlišný charakter oborů v tom smyslu, že obory OA jsou úžeji svázány se školou a s určitým řádem, zatímco obory HŠ jsou více napojeny na pracovní prostředí, může to být atmosféra konkrétní školy, sociokulturní prostředí určité lokality eventuálně další faktory.

Výsledky šetření z 1. etapy průzkumu, je možno vztáhnout na zkoumané obory obecně. Totéž však nelze tvrdit o výsledcích 2. etapy šetření, neboť různá míra návratnosti změnila strukturu souboru, a to z hlediska všech základních identifikačních znaků - pohlaví, oborů, lokalit s různou mírou nezaměstnanosti. Musíme tedy konstatovat, že získané výsledky platí pouze pro daný soubor.

Vzhledem k tomu, že se liší míra návratnosti z hlediska základních identifikačních znaků, nelze vyloučit, že je různá také mezi skupinami studentů, jejichž další životní dráhy se liší (studium, zaměstnání, nezaměstnanost), jinými slovy, že odpovídaly ve větší míře určité skupiny respondentů (ti, kteří pokračují ve studiu, jsou nezaměstnaní)

Srovnání podílu hlásících se k dalšímu studiu a skutečně pokračujících ve studiu se statistickými údaji není možné, neboť školská statistika sice údaje sleduje, ale zpracovává je pouze v členění na základní typy SŠ (SOŠ, SOU, Gymnázia).

Při srovnávání výsledků šetření s výsledky jiných průzkumů a šetření týkající se obdobné problematiky jsou některé výsledky shodné nebo podobné (ovlivňování žáků základních škol především rodinou při volbě studia oboru SOŠ, častá nevyhraněnost zájmů studujících OA, hodnocení oblastí studia, míry shody vystudovaného oboru a vykonávaného zaměstnání), v některých otázkách jsme zaznamenali posun v negativním slova smyslu, který patrně vyplývá zejména z celkově horší situace na trhu práce oproti situaci před několika málo lety (nižší podíl těch, kteří by znovu volili vystudovaný obor, větší obtíže při získávání pracovního místa). Šetření také potvrdilo v poslední době známou skutečnost, že častým důvodem nezaměstnanosti absolventů je nezájem zaměstnávat absolventy vzhledem k chybějící praxi.

AUTOR – KONTAKT:
PhDr. Jitka Gobyová
Výzkumný ústav odborného školství
Pod Stanicí 1144/2
Praha 1

Tel.: (02) 7862 251-6
E-mail: gobyova@vuos.cz